

ПОШАНОВ НУРСУЛТАН НУРБАЕВИЧТІҢ
6D030100-«Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған

«ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ МЕН ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
НЕГІЗДЕРІ» тақырыбындағы диссертациясына

АҢДАТПА

Диссертациялық зерттеудің жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаны қорғау саласына жүргізілетін экологиялық бақылау мен қадағалау мәселелерін кешенді түрде зерттеуге арналған. Зерттеу жұмысында экологиялық бақылау мен қадағалау ұғымдарының пайда болуы, экологиялық бақылау мен қадағалау түсінігі және құқықтық мазмұны, экологиялық бақылау мен қадағалау ұғымдарының ара-қатынасы, экологиялық бақылау мен қадағалаудың мемлекеттік басқару функциясы ретіндегі сипаттамасы, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың қалыптасу тарихы, экологиялық бақылаудың түрлері, мемлекеттік экологиялық бақылау, өндірістік экологиялық бақылау және қоғамдық экологиялық бақылау және оларды жүзеге асыру мәселелері, экологиялық бақылауды жетілдірудің шетелдік тәжірибесі, мемлекеттік экологиялық бақылауды жетілдірудің ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелері қарастырылған. Сондай-ақ, аталған мәселелерге қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың тұжырымдарына салыстырмалы талдаулар жасай келе, олардың қол жеткізген маңызды ғылыми көзқарастары, ұстанымдары теориялық және тәжірибелік тұрғысынан қарастырылып, зерделенді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қоршаған табиғи ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру мен пайдалану мәселесі қай уақытта да күн тәртібінен түскен емес. Қазіргі кезде күн сайын қоршаған ортаны пайдалану саласымен байланысты көптеген құқық бұзушылықтар орын алып жатады. Соның салдарынан қоршаған ортаға белгілі бір мөлшерде зиян келеді. Яғни, табиғат пайдаланушылардың қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарамауы нәтижесінде экологиялық заңнама талаптарының сақталмауы, қоршаған ортаның ластануы, жердің бүлінуі мен топырақтың құнарсыздануы, су сапасы нормативтерінің сақталмауы, атмосфералық ауаны қорғаудың, оның ішінде көлік және басқа да жылжымалы құралдарды пайдалануға шығару және пайдалану кезінде техникалық регламенттердің, нормативтердің, ережелер мен өзге де талаптардың сақталмауы сияқты және тағы да басқа көптеген осындай келеңсіз жағдайлар орын алады. Ал қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалаудың басты міндеті жоғарыда аталған құқық бұзушылықтар мен қоршаған ортаға зиянын тигізетін басқа да іс-әрекеттердің алдын алу және болдырмау болып табылады. Жоғарыда аталған

мәселелерден ұғатынымыз, қоршаған ортаны үнемі бақылап, қадағалап отыру қажет. Сондай-ақ, қоршаған ортаға мемлекет тарапынан жүргізілетін экологиялық бақылау мен қадағалау саласын ғылыми тұрғыдан зерттеу арқылы бұл қызметті жүзеге асыру барысын одан әрі жетілдіру қажет.

1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясының 31-бабының 1-тармағында «Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» деп көрсетілген. Яғни, мемлекет адамдардың өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды үнемі жүзеге асырады. Ол үшін қоршаған ортаға экологиялық бақылау мен қадағалау жүргізудің маңызы ерекше.

Тұңғыш Президентіміз – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына жолдауында әлемдегі Алтыншы сын-қатер – табиғи ресурстардың сарқылуын атап көрсетті. Президент өз сөзінде: «Жердің табиғи ресурстарының шектеулілігі, түгесілуі жағдайында адамзат тарихындағы теңдесі жоқ тұтынудың өсуі әр бағыттағы, келенсіз де, оң да үдерістерді үдете түседі. Біздің еліміз бірқатар артықшылықтарға ие. Жаратқан бізге көп табиғи байлық сыйлаған. Басқа елдер мен халықтарға біздің ресурстарымыз қажет болады. Бізге өз табиғи байлықтарымызға деген көзқарасымызды ой елегінен өткізудің принципті маңызы бар. Біз оларды сатудан қазынамызға кіріс құя отырып, оларды дұрыс басқаруды, ең бастысы, еліміздің табиғи байлығын орнықты экономикалық өсуге барынша тиімді кіріктіруді үйренуіміз керек» деген болатын. Табиғи ресурстардың сарқылуы, олардың ұтымды пайдаланылмауы мәселесі біздің елімізде өткір өзекті мәселелердің бірі ретінде танылады.

Сонымен бірге, қоршаған ортаны қолайлы басқаруды тиімді түрде жүзеге асыру үшін экологиялық бақылау мен қадағалауды заңнамалық тұрғыда тиісті деңгейде қамтамасыз ету қажет, яғни Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің қайта қабылдануы қазіргі кезде кезек күттірмейтін, күн тәртібіндегі мәселе болып отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму қазақстандық күн тәртібінің бірінші жоспарына шығады. Бұл мәселемен бүкіл өркениетті әлем айналысады. Бірқатар жүйелі мәселелерді шешуге арналған жаңа экологиялық кодекстің жобасы әзірленді. Парламенттен осы маңызды құжатты жыл соңына дейін қарап, қабылдауды сұраймын. Үкіметке экологиялық ахуалды жақсарту жөніндегі практикалық шараларды іске асыруға кірісуді тапсырамын. Биологиялық әртүрлілікті сақтау мен ұтымды пайдаланудың ұзақ мерзімді жоспарларын бекіту керек. Заңнамалық және нормативтік тұрғыдан Қазақстанның ұлттық парктері мен басқа да табиғи байлығын қорғап, осы салада құқық бұзушылық жасаған азаматтарды қылмыстық және әкімшілік қудалауды қатандату керек. Өскелең ұрпақты мектептер мен жоғары оқу орындарында экологиялық тәрбиелеуге тиісті назар аудару қажет. Қоғамдағы экологиялық құндылықтарды нығайтуға бағытталған

«Birge – taza Qazaqstan» экологиялық акциясын жүйелі түрде өткізген жөн. Орта мерзімді перспективада экономиканың өсуі барған сайын «жасыл» болуға тиіс. Сондықтан, қазірдің өзінде терең декарбонизация үшін негіз қалау керек. Үкіметке ғылыми қоғамдастықпен және жеке меншік сектормен ынтымақтаса отырып, «жасыл өсім» жөнінде ұсыныстар дестесін әзірлеуді тапсырамын» деген болатын [3].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалау жүйесін жетілдіру мәселелері әрқашан экологиялық құқық ғылымы өкілдерінің назарында болды және бола бермек. Олардың жүргізген зерттеулері экологиялық бақылау мен қадағалаудың ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелерін шешуге айтарлықтай үлес қосты, экологиялық бақылаудың рөлі мен мүмкіндіктері туралы теориялық түсініктерді тереңдетті. Бұрынғы жүргізілген зерттеулердің көбісі біздің еліміздің нарықтық экономикаға көшуі кезеңдеріндегі экологиялық бақылау және қадағалау органдарының тәжірибесіне, сол кездегі экологиялық заңнаманы талдауға және экономикалық көне жүйенің жағдайларына қатысты негізделді. Дегенмен, құқықтық әдебиеттерде экологиялық бақылау мен қадағалаудың нақты ерекшеліктері, құқықтық табиғаты мен функционалдық мақсаты туралы көзқарастардың бірлігі жоқ. Экологиялық бақылау және қадағалау терминдерінің мазмұнын түсінуде бірізділік жоқ, бұл ең алдымен, мәселенің салыстырмалы жаңалығымен түсіндіріледі. Оларды ажырату қажеттілігі қолданыстағы заңнама оларды біріктіруге де, құрылымы, міндеттері мен өкілеттіктері бойынша әртүрлі органдардың бөлек жүзеге асыруына да мүмкіндік беретіндігіне байланысты практикалық маңыздылыққа ие болады. Сонымен қатар, бір органда бақылау және қадағалау функцияларын біріктіру оларды ажыратудың маңыздылығын төмендетпейді. Біріншіден, заңнама талаптарын бұзу экологиялық бақылауды жүзеге асыру барысында орын алуы мүмкін, оны қадағалау тәртібімен жоюға болады. Екіншіден, бір органның бақылау және қадағалау өкілеттіктері әртүрлі объектілерге қатысты жүзеге асырылған кезде көлемі бойынша сәйкес келмеуі мүмкін. Үшіншіден, бақылау және қадағалау функцияларының нормативтік параметрлерінің белгісіздігі мемлекеттік органдардың оларға жүктелген бақылау және қадағалау функцияларын, өкілеттіктерін асыра пайдалануына немесе орындамауына алып келеді.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының жасылдандыру мен терең «декорбанизациялау» жағдайында, «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасына сәйкес, экологиялық бақылаудың қашықтықтан байқау нысандары мен автоматтандырлығын мониторинг жүйесінің іске қосылуы жағдайында экологиялық бақылау мен қадағалаудың мемлекеттің экологиялық функциясын жүзеге асыру құралдары жүйесіндегі рөлі, оның қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы орны туралы, экологиялық құқық ғылымы аясында терең теориялық және тәжірибелік талдау мен зерттеу жүргізуді талап етеді.

Жоғарыда аталған мәселер диссертациялық зерттеу жұмысының өзектілігін, қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалауды ғылыми тұрғыда зерттеу қажеттілігін айқындайды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Заң әдебиеттерінде экологиялық бақылау мен қадағалаудың теориялық мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Қазіргі уақытта экологиялық құқық саласы бойынша экологиялық бақылау мен қадағалауға қатысты бірқатар еңбектер бар. Олар бұл мәселенің теориялық және ғылыми-тәжірибелік маңыздылығын көрсетеді.

Экологиялық бақылау және қадағалау мәселесінде отандық белгілі заңгер ғалымдар: Д.Л. Байдельдиновтың, Н.Б. Мухиддиновтың, С.Б. Байсаловтың, А.Е. Бектұрғановтың, С.Д. Бекишеваның, А.Е. Ереновтың, С.Т. Култелеевтің, Ж.Х. Косановтың, С.З. Зимановтың, Б.Ж. Абдраимовтың, А.С. Стамкуловтың, А.Е. Есеналиевтың, Н.А. Бекбергеновтың, С.П. Мороздың, А.Х. Хаджиевтың, Б.А. Жетписбаевтың, Л.К. Еркінбаеваның, Г.Т. Айгаринованың еңбектерін атап көрсетуге болады. Сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік бақылау мәселелерін зерттеуге А.П. Асылбеков, А.С. Ахметов, М.Е. Есжанов, А.Ж. Тукеев, Н.С. Баимбетов және басқалар өз үлестерін қосқан.

Сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалау мәселелерін зерттеуде ТМД елдерінің ғалымдары С.А. Боголюбовтың, Б.В. Ерофеевтың, О.С. Колбасовтың, М.М. Бринчуктың, А.И. Жмотовтың, В.В. Петровтың, Ю.С. Шемшученконың, В.П. Беляевтың, Н.В. Румянцевтың, В.М. Горшеневтың, И.Б. Шаховтың, Л.Г. Коняхиннің, И.Ф. Панкратовтың, Г.И. Осиповтың, А.К. Голиченковтың, О.И. Крассовтың, А.И. Бобылевтың, С.А. Балашенконың, Г.В. Атаманчуктың, А.Е. Луневтың, О.Л. Дубовиктің, В.Ф. Сиренконың, А.В. Пикулькиннің, М.С. Студеникинаның, Н.В. Кичигиннің, Ю.А.Тихомировтың және тағы да басқалардың ғылыми еңбектерінің маңызы зор.

Қазіргі таңда қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылауға байланысты зерттелген ғылыми жұмыстар бар екендігін атап өткен жөн. Атап айтар болсақ, А.П. Асылбековтың (Проблемы правового регулирования экологического контроля в Республике Казахстан. Алматы, 1998), А.Е. Есеналиевтің (Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздері. Алматы, 2003), А.С. Ахметовтің (Правовое регулирование контроля в области охраны окружающей среды. Тараз, 2004), А.А. Квашиннің (Правовые проблемы совершенствования государственного управления в сфере охраны окружающей среды и природопользования в РК в условиях рынка. Алматы, 2006) ғылыми еңбектерін айтуға болады. Десек те, қоршаған ортаны қорғау саласындағы жасылдандыру мен терең «декорбанизациялау», жаңғырту мен цифрландыру жағдайында, экологиялық бақылау мен қадағалау мәселелерін кешенді түрде зерттеген, экологиялық бақылаумен қатар, экологиялық қадағалаудың қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқару жүйесінде алатын рөлі мен орнын анықтаған ғылыми жұмыстар кездеспейді. Сондықтан, қазіргі кездегі әкімшілік құқықтық реформалар мен заң шығару тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау

мен қадағалаудың құқықтық негіздерін жан-жақты, кешенді түрде зерттеу қажеттілігі туындап отыр.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалау барысында туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні қоршаған ортаны қорғау саласындағы ұлттық заңнама, экологиялық бақылау мен қадағалауды құқықтық реттеуді қамтамасыз етудің құқықтық тетігі.

Зерттеу жұмысының мақсаты. Қазақстан Республикасының тұрақты дамуға көшу жағдайында қоршаған ортаны қорғау саласына жүргізілетін экологиялық бақылау мен қадағалаудың теориялық және тәжірибелік қырларын кешенді түрде зерттеу, экологиялық бақылау мен қадағалау саласындағы жаңа үрдістерді анықтап, оларды шешуде тәжірибелік ұсыныстар келтіру.

Аталған мақсатқа сәйкес зерттеу жұмысының міндеттері:

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау және қадағалау ұғымдарының мазмұнын ашу, арақатынасын анықтау және ерекшеліктерін көрсету;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалаудың мемлекеттік басқару функциясы ретіндегі рөлін айқындау;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдардың қалыптасу тарихын зерттеу;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік экологиялық бақылау түсінігін және маңызын анықтау, жүзеге асыру мәселелерін зерттеу;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы өндірістік экологиялық бақылауды ұйымдастыру және оны жүзеге асыруды құқықтық реттеу барысында туындайтын мәселелерді анықтау;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы қоғамдық экологиялық бақылауды құқықтық реттеу мәселелерін зерттеу;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылауды жетілдірудің шетелдік тәжірибесіне талдау жүргізу;

- қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік экологиялық бақылауды жетілдірудің ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелері бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің әдістемелік негізі. Зерттеу барысында жалпы ғылыми-танымдық әдістер: тарихи-құқықтық әдістер, талдау және синтез, логикалық, жүйелік және құрылымдық функционалды әдістер, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық негізі. Диссертациялық жұмыстың теориялық негізін отандық және шетелдік ғалымдардың тек қана экологиялық құқық саласында емес, конституциялық құқық, әкімшілік құқық, азаматтық құқық, кәсіпкерлік құқық және басқа да салалар бойынша жарық көрген ғылыми-теориялық еңбектері, Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдаулары, оқу әдебиеттері, монографиялық зерттеулер, диссертациялардың авторефераттары, мерзімді басылымдардың жарияланымдары, сондай-ақ статистикалық мәліметтер, ақпарат көздерінен,

қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдардан алынған материалдар құрайды.

Сондай-ақ, мерзімді басылымдарда жарияланған экологиялық бақылау мен қадағалау мәселелеріне байланысты мақалалар да назарға алынды.

Диссертациялық зерттеу жұмысының нормативтік негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі және қоршаған ортаны қорғау саласына қатысты өзге де нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Зерттеудің тәжірибелік негізін қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдардан және қоғамдық бірлестіктерден алынған деректер құрайды.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы. Қол жеткізілген нәтижелердің ғылыми жаңалығы мен маңыздылығы еліміздің тұрақты дамуға көшу жағдайында қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы басқарушылық қатынастар теориясын одан әрі дамытуда болып табылады. Сондай-ақ, аталған диссертациялық жұмыс еліміздің тұрақты дамуға көшу, модернизация, цифрландыруға көшу жағдайында қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен экологиялық қадағалаудың құқықтық негіздерін кешенді түрде зерттеуге арналған, мемлекеттік тілде дайындалған жұмыстардың бірі деп айтуға болады.

Аталған зерттеу жұмысы – еліміздің тұрақты дамуға көшу жағдайында қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалау жүйесінде орын алуға тиісті өзгерістерді көрсететін, кешенді құқықтық зерттеу болып табылады. Өзгерістердің негізінде табиғат пайдаланушылар санының көбеюі, табиғи ресурстардың жекелеген түрлеріне жеке меншіктік қатынастардың дамуы және қоршаған ортаның сапасына қойылатын талаптардың артуы болып табылады. Бұл өз кезегінде жаңа бақылау құрылымдары мен бақылау құралдарының пайда болуына әкеледі.

Зерттеу жұмысында қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалаудың маңыздылығы, экологиялық бақылау түрлері мен оларды жүзеге асыруда кездесетін мәселелер егжей-тегжейлі қарастырылған. «Қазақстан – 2050» даму стратегиясына сәйкес, Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 01 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауына сәйкес, қоршаған ортаны қорғау саласында жүзеге асырылатын экологиялық бақылау мен қадағалау жүйесінің құқықтық негіздерін одан әрі нығайту нарықтық қатынастардың қазіргі даму кезеңінде маңызды бола түсуде.

Қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдаланудағы экологиялық бақылау мен қадағалау жүйесі тек құқықтық тұрғыдан ғана қолдауды қажет етпейді. Сондай-ақ, құқықтық талаптардың орындалуын қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық жағдайлар да үлкен маңызға ие.

Еліміздің тұрақты дамуға көшуі жағдайындағы қоғамдық қатынастардың дамуы кезеңінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау мен қадағалау тәжірибесін зерттеу және ғылыми тұрғыда ұғыну, экологиялық бақылауды жетілдірудің шетелдік тәжірибесін талдау, сондай-ақ Қазақстан

Республикасының қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік басқарудың заманауи құқықтық негіздері диссертацияда экологиялық бақылау және қадағалау институтын жетілдіруге әсер етуі мүмкін кейбір ережелерді енгізуді негіздеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Зерттеу жұмысының нәтижелері мен қорытындыларының экологиялық құқық саласының дамуы үшін маңызы зор. Зерттеудің нәтижелері мен қорытындылары экологиялық құқық саласындағы ғылыми зерттеу жұмыстарында, жоғарғы оқу орындарында «Экологиялық құқық» пәні бойынша теориялық курстарды өткізу кезінде қолданылуы мүмкін.

Зерттеудің тәжірибелік маңызы. Зерттеу жұмысының нәтижелері мен қорытындыларын экологиялық заңнаманы жетілдіруде, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдардың, табиғат пайдалану ұйымдары мен қоғамдық бірлестіктердің қызметін жетілдіру барысында қолдануға болады.

Диссертацияның эмпирикалық негізі. Зерттеу жұмысы барысында қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдардың, табиғат пайдалану ұйымдары мен қоғамдық бірлестіктердің тәжірибесі кеңінен зерттелді, статистикалық деректер және басқа да мәліметтер пайдаланылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік құзіретті органдар арасында бір қызметті бірнеше органның қайталап жүзеге асыруы мен өзара қызметтік «қақтығыстың» алдын-алу мақсатында экологиялық бақылау мен экологиялық қадағалаудың ара-жігі ажыратылып анықталды. Экологиялық бақылау – жеке және заңды тұлғалардың шаруашылық және өзге де қызметінің Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкестігі тұрғысынан тексеру және байқау жөніндегі оның нәтижелері бойынша ықпал ету тәсілдерін қолдану құқығынсыз құқық шектеуші сипаттағы шаралар қолданылуы мүмкін мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар қызметі.

Ал, экологиялық қадағалау – қоршаған ортаға қауіпті салдарлардың туындауын болғызбау мақсатында қолданылатын ықпал ету тәсілдерін қолдану құқығымен жеке және заңды тұлғалардың экологиялық заңнама талаптарын сақтауын тексеруге, экологиялық құқық бұзушылықтарды болдырмау немесе алдын алуға және байқауға бағытталған мемлекеттік органдардың қызметі.

2. Экологиялық бақылау және экологиялық қадағалау қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқару институтының құрамдас бөлігі болып табылады. Мемлекеттік экологиялық қадағалау келесі салаларда жүзеге асырылады: ветеринария саласында, өсімдіктер карантині саласында, халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығы саласында, қызметін ядролық қондырғылармен және ықтимал радиациялық қауіптілігі I және II санаттардағы объектілермен жүзеге асыратын субъектілер үшін – атом энергиясын пайдалану саласында, жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласында, орман қорын күзету, қорғау, пайдалану, ормандарды молықтыру және орман өсіру саласында, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласында.

3. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік бақылау органдарының қызметіндегі параллелизм мен қайталануды болдырмау үшін және қоршаған ортаны қорғау, табиғатты ұтымды пайдалану, сондай-ақ экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы атқарушы билік органдарының бақылау қызметін нақты үйлестіру үшін, олардың өкілеттіктерін және ведомствоаралық өзара іс-қимылды қамтамасыз ету қажет.

4. Қоршаған ортаны қорғау саласының маңызды буыны болып табылатын, өндірістік экологиялық бақылау дегеніміз - Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы талаптарының сақталуын қамтамасыз ету және экологиялық талаптарға сәйкестіктің деңгейін арттыру мақсатында арнайы табиғат пайдалануды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар жүзеге асыратын экологиялық бақылау түрі. Өндірістік экологиялық бақылаудың ерекшелігі - цифрландыру жағдайы мен автоматтандырылған жүйе қолдану қажеттілігін ескере отырып, осы саладағы білікті мамандарды даярлау, қайта даярлау, аттестаттау және біліктілігін арттыру, кадрлармен қамтамасыз етудің тиімді жүйесі қажеттігімен белгіленеді.

5. Бірыңғай мемлекеттік мониторинг жүйесі - қоршаған ортаны қорғау саласындағы қоршаған ортаның сапасы мен оның жай-күйін үнемі бақылап отыру үшін, деректерді жинап және автоматты түрде талдап, нәтижесінде басқарушылық және шаруашылық шешімдерді дер кезінде қабылдау үшін құрылған бірыңғай жүйе. Қоршаған ортаның сапасы мен оның жай-күйін үнемі бақылап отыру үшін Бірыңғай мемлекеттік мониторинг жүйесін құру қажет. Себебі, Қазақстанда экожүйенің жай-күйі туралы деректерді тіркеу және онлайн режимінде тапсыру жүйесі толық қалыптаспаған, сәйкесінше бақылау бекеттерінің көрсеткіштері мен деректері орталықтандырылып, біріктірілмейді және толық көлемде жалпыланбайды.

6. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы бұзған тұлғалар тізілімі – Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнамасын бұзған жағдайда, заңды күшіне енген сот шешімінің негізінде заңды жауапкершілікке тартылған жеке және заңды тұлғаларды сәйкестендіруді қамтамасыз ететін, қағаз және (немесе) электрондық жеткізгіштерде тіркелген деректер жиынтығы. Бұл тізілімдегі мәліметтер арнайы табиғат пайдалану құқығының пайда болу негізі болып табылатын, табиғи ресурстарды пайдалану мен алуға және қоршаған ортаны қорғау саласында жекелеген қызмет түрлерін жүзеге асыруға лицензиялар және рұқсаттар алуда, табиғи ресурстарды Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен табиғат пайдалануға беру туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің немесе жергілікті атқарушы органдардың шешімдері қабылданған кезде, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен жасалатын табиғат пайдалануға арналған шарттар (келісімшарттар) жасасу барысында ескерілетін болады. Бұл тізілімде тіркелген тұлғаларға табиғат пайдалану құқығын беруге жол берілмейді.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық зерттеу жұмысы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Құқықтану» кафедрасында дайындалды. Зерттеу жұмысының нәтижелері мен

қорытындылары аталған кафедраның кеңейтілген ғылыми семинар мәжілісінде талқылаудан өтті.

Зерттеу нәтижелерінің жария етілуі. Диссертация тақырыбы бойынша 13 ғылыми мақала жарық көрді. Атап айтар болсақ, Scopus компаниясының деректер базасына кіретін халықаралық ғылыми журналдарда 2 мақала, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті бекіткен тізімдегі журналдарда 8 мақала, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда 3 мақала жарияланды.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы. Диссертациялық жұмыстың жалпы көлемі – компьютерде терілген 148 беттен тұрады. Диссертацияның құрылымы ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты мен міндеттеріне сай келеді. Құрылымы бойынша диссертациялық жұмыс нормативтік сілтемелерден, белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш тарау және сегіз тараушадан тұратын негізгі бөлім, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.